

УДК 338.43.01(477.42)**О.Г. Беземчук***Житомирський національний агроекологічний університет***СОЦІОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ
КОРПОРАТИВНИХ АГРОФОРМУВАНЬ**

Досліджено основні тенденції функціонування корпоративних структур в аграрному секторі – агрохолдингів, окреслено економічні переваги та недоліки їх діяльності. З цих позицій обґрунтовано сучасні особливості впливу агрохолдингів на соціально-економічне життя сільських територій в контексті досягнення гармонійного розвитку сільського господарства і соціальної справедливості на селі.

Ключові слова: аграрна реформа, корпоративні агроформування, агрохолдинги, соціоекономічні аспекти функціонування агроформувань.

Вступ. Становлення ринкових відносин в аграрному секторі економіки України мало свої особливості. Обраний у 1991 р. шлях всебічної лібералізації, відсутність досвіду державного регулювання в умовах трансформацій, різке скорочення підтримки сільського господарства та невирішеність соціальних проблем села призвели до значних структурних перекосів, серед них: поширення процесів інтеграції та надконцентрації, поява надпотужних агроформувань, погіршення екологічної ситуації на селі, зниження платоспроможності споживачів, безробіття, бідність. Постійне прагнення до економічної ефективності новими агроформуваннями призвело до втрати важливої складової гармонійного розвитку – соціальної справедливості.

Сучасна економічна думка нагромадила значний досвід з питань утворення, розвитку та функціонування нових формувань у процесі аграрних трансформацій. Серед дослідників проблематики їх виникнення та функціонування можна виділити вітчизняних вчених П. Саблука, В. Месель-Веселяка, В. Юрчишина, В. Андрійчука, В. Нелепа, В. Васильчука, М. Хорунжого. Дослідженням питань розвитку агрохолдингів в Україні займаються такі вчені, як В. Геєць, А.Гуторов, О. Бородіна, І. Крючкова, С. Дем'яненко, О. Єранкін та ін. Проте актуальність даної проблематики зберігається, оскільки нині не існує єдиної думки щодо перспектив розвитку таких агроформувань та відповідності їх діяльності інтересам розвитку села та його жителів.

Мета і завдання статті полягають у дослідженні соціоекономічних аспектів функціонування сучасних корпоративних аграрних формувань, визначенні основних особливостей їх діяльності, а також формуванні конструктивних висновків та обґрунтуванні можливих тенденцій їх подальшого соціоекономічного розвитку.

Постановка проблеми. Реформування аграрного сектору України є невід'ємною складовою переходу економіки до ринкових відносин. Минуло майже 12 років з дня прийняття Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки" (03.12.1999 р.), в якому закладалась ідеологія процесу реформування та механізм здійснення: було остаточно закріплено право приватної власності на землю, виникла велика кількість приватних сільськогосподарських підприємств з різними організаційно-правовими формами, почали розвиватись орендні земельні відносини тощо.

Нині інституційні перетворення в аграрному секторі економіки призвели до формування великих агрохолдингів, корпорацій, аграрно-промислово-фінансових груп, агроконсорціумів тощо, що включають в себе всі ланки продуктового ланцюга – від землеробства до виробництва кінцевої продукції. Хоча такі господарські структури як форма господарювання відомі доволі давно, лише останніми роками вони почали стрімко розвиватись.

Агрохолдинги – вертикально інтегровані структури, які контролюють увесь процес: від виробництва продукції до її поставки кінцевому споживачу, у тому числі на експорт. Їх визначальною ознакою є оптимізація виробництва. Вкладаючи гроші в модернізацію, ці підприємства збільшують рентабельність і покращують якість продукції. Дрібні сільськогосподарські товаровиробники, які можуть виділяти значно менше коштів на переобладнання, ризикують втратити позиції на ринку. Ще одна риса великих холдингів – постійне нарощення виробництва за рахунок збільшення площ консолідованих угідь, у тому числі через оренду [1].

Загалом, аграрні холдинги, за твердженнями В.Г. Андрійчука, є результатом капіталізації та економічної концентрації, а їх особливою рисою є спосіб організації управління на основі виділення головної великої компанії і втрати права юридичної особи усіма іншими підприємствами, що увійшли до її складу з подальшим їх перетворенням на структурні підрозділи [2, с. 47]. Відповідно до цього, можна стверджувати, що агрохолдинги – це надпотужні вертикально-інтегровані агропромислові групи, що контролюють сотні тисяч гектарів земель, включають до свого складу десятки різних підприємств та велику кількість працівників не тільки аграрного профілю.

Нині в Україні є 50–60 компаній, які дуже активно інвестують гроші в сільське господарство, займаються орендою земель, виходять на ринок землі з метою ще більшої експансії. В оренді у цих українських холдингах перебуває до двох мільйонів гектарів землі сільгосппризначення. За даними відкритих джерел, середній розмір холдингу – 69 тис. га, в одному холдингу перебуває 20–30 господарств, сумарна площа оброблюваних холдингами земель складає 4 млн га. Розташовані переважно в окремих областях агрохолдинги займають половину, а то й більше, сільськогосподарських угідь: Чернівецька область – 60%, Тернопільська – 42%, Рівненська – 39%, Полтавська – 38%. Загалом у користуванні

агрохолдингів нині близько 5 млн га орних земель, або майже 15% усієї площі ріллі в Україні [3]. До таких належать: аграрна компанія Ukrlandfarming (480 тис. га), ТОВ "Українські аграрні інвестиції" (330 тис. га), "Агрохолдинг "Мрія" (240 тис. га), Агропромхолдинг "Астарта-Київ" (230 тис. га), Група HarvEast (220 тис. га), NCH Capital (200 тис. га), ДП "Нафком-Агро" (200 тис. га), ВАТ "Миронівський хлібопродукт" (180 тис. га), ВАТ Приват-АгроХолдинг (150 тис. га), Агротон (140 тис. га) [4]. Однак не можна стверджувати, що в Україні немає значно більших за площею орендованої землі агрохолдингів. Деякі дослідники, базуючись на неофіційних даних, стверджують про максимальні розміри таких агроформувань, які складають 700–800 тис. га землі.

Звичайно, нарощення виробництва в сільському господарстві, зумовлене появою і розвитком агрохолдингів, значне. Завдяки агрохолдингам в аграрний сектор залучені значні інвестиції, купується нова техніка, запроваджуються сучасні технології виробництва, продукція відповідає встановленим міжнародним стандартам якості, зростає вимогливість до фахівців та менеджерів, здатність працювати в ринкових умовах. Водночас за умов посилення їх монопольної влади шанси у дрібних та середніх агропідприємств на конкуренцію з ними незначні, як визнають експерти [1].

У Житомирській області після проведення організаційних заходів із реформування колективних сільськогосподарських підприємств на початку 2000 р. було створено 741 господарство. Це, зокрема, були приватні підприємства, приватно-орендні, господарські товариства, в тому числі акціонерні товариства, селянські (фермерські) господарства, агрофірми, асоціації та ін. Важливим було те, що на той час 93% господарств зберегли цілісність майнових комплексів та земельних масивів, що давало змогу, не розпорошуючись, ефективно використовувати раніше створену виробничу і соціальну інфраструктуру [5 с. 6]. З часом їх кількість постійно зростала. За даними Головного управління статистики у Житомирській області, на перше півріччя 2011 р. зареєстровано 2380 сільськогосподарських підприємств, з них найбільшу питому вагу за кількістю займають: фермерські господарства (36,3%), командитні товариства (27,0%) та приватні підприємства (21,0%).

За час проведення реформування утворилась велика кількість різних за організаційно-правовою формою господарювання підприємств. Проте в силу різних причин (фінансового, політичного, економічного, соціального, психологічного характеру та ін.), переважна більшість їх опинилася на грані банкрутства, у них різко зменшувалося поголів'я тварин, за безцінь реалізовувалася сільськогосподарська техніка, обладнання та матеріали. Майнові паї працівників, особливо в поліській зоні області, залишилися нереалізованими, сільгоспугіддя заростали бур'янами і чагарниками.

Певні зміни на краще в сільгоспвиробництві почали відбуватися з приходом інвесторів, які, орендуючи землі у власників паїв, придбали відповідну, здебільшого зарубіжного виробництва, техніку, вкладають значні кошти в при-

дбання мінеральних добрив, засобів захисту рослин та ін. На думку В.Я. Месель-Веселяка, "таку форму господарювання можна вважати позитивною, особливо за умов, коли існує дефіцит коштів для інвестування АПК" [6, с. 12].

На території Житомирської області такі корпоративні агроформування активно функціонують та розвиваються. Зараз їх налічується близько сотні, з них майже четверта частина підприємств з іноземним капіталом. Найбільш потужними на сьогодні є: ПСП агрофірма "Світанок" (понад 20 тис. га землі), ТОВ "А.Т.К" (близько 18 тис. га землі), ТОВ "Лендком ЮА" (14 тис. га), ТОВ "Українські аграрні інвестиції" та ТОВ "Укрзернопромагро" (понад 10 тис. га землі).

Погоджуємось, що все це дало певні, а подекуди і досить відчутні, позитивні результати. Проте, як зазначають Л. Молдаван, О. Бородіна, В. Юрчишин та ін. [7], "економічна криза, руйнування майнових комплексів, відсутність джерел кредитування, незначна державна підтримка "штовхали" створені у процесі реструктуризації КСП суб'єкти господарювання в залежність від торгово-промислових компаній. Через неспроможність розплатитися частина господарств опинилася в руках кредиторів за борги, ставши їх дочірніми підприємствами або філіями... У той або інший спосіб у руках кожної з таких агропромислових компаній чи агрохолдингів опинилося від 10–15 до 300 і більше тис. га орендованої землі". Ці структури використовують усі переваги спеціалізації, концентрації та інтеграції виробництва, отримують надприбутки за рахунок оптимізації структури капіталу, використання дешевої робочої сили, залучення державної підтримки тощо. Але через брак достовірної інформації про діяльність таких підприємств унеможлиблюється повноцінний аналіз та прогнозування економічних та соціальних наслідків їхнього господарювання [8, с. 129].

Таким чином, незважаючи на результати нарощення великого агропромислового виробництва, така діяльність має низку і негативних тенденцій. Сільське господарство не можна розглядати як галузь комерційну, що забезпечує виробництво товарів з метою максимізації прибутків. Гонитва за прибутками породжує цілу низку соціальних проблем. Як зазначається у державних документах, однією із стратегічних цілей державної аграрної політики є розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі [9]. Проте, незважаючи на декларування у нормативно-правових актах таких завдань, проблема залишається відкритою. На сьогодні можна констатувати, що практично не виконується Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [10].

Крім економічного ефекту велике значення має соціоекономічний ефект агрохолдингів у вирішенні однієї з найскладніших для сільського господарства проблем – зайнятості, яка вказує на благополуччя села. Трансформація соціально-трудових відносин на селі супроводжується вивільненням робочої сили. Враховуючи, що великі агрохолдинги спеціалізуються в основному на високомеханізованих зернових та олійних культурах, можна стверджувати, що останніми роками вони витіснили до мільйона людей, які опинилися у своїх

особистих селянських господарствах. У Житомирській області за останні 5 років чисельність безробітного сільського населення зросла на 36,6%, а рівень безробіття зріс на 2,1% і склав у 2010 р. 8,2% від загальної кількості економічно активного сільського населення (табл.1). Посилання на зайнятість населення на присадибних ділянках – приховане безробіття, оскільки питома вага натурального виробництва тут явно переважає. Безробіття, у свою чергу, породжує бідність та деградацію людського капіталу.

Таблиця 1

Динаміка чисельності та рівень безробіття сільського населення Житомирської області за 2005–2010 рр.

Показник	Роки					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Безробітне населення у віці 15–70 років, тис. осіб	17,2	16,6	13,9	15,8	21,5	23,5
Рівень безробіття населення у віці 15–70 років, % до економічно активного населення	6,1	6,1	5,1	5,9	7,5	8,2

Джерело: за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Сільськогосподарські підприємства, які входять до складу агрохолдингів, втрачають свою самостійність та більшу частину засобів виробництва, а селянин-орендодавець – гідну орендну плату за свої паї. За даними Головного управління агропромислового розвитку, в Житомирській області у 2010 р. за гектар свого паю в оренді він одержував лише 247 грн, з них близько половини зерном, до речі, не завжди доброякісним. Та й по Україні, як зазначає М. Кобець [11], цей показник становить 303 грн на рік, з них лише четверта частина оплати в грошовій формі. До того ж загальна недоплата селянам – власникам паїв, тільки у 2009 р. склала 1767 млн грн. Власники земельних ділянок (паїв) ще не можуть безперешкодно позбутися неефективного господаря – орендаря.

Великим компаніям не потрібна велика кількість працівників завдяки організації високо механізованого виробництва. Тому селяни інколи не мають ніякої змоги працювати у зв'язку з наявністю в інвестора "своїх працівників" та відсутністю потреби у кваліфікованих кадрах, які проживають на території тієї сільської місцевості, де орендуються землі. Така ситуація спричиняє демографічні зміни на селі (табл. 2).

Спостерігається інтенсивний вплив сільської молоді через незадовільні умови трудової діяльності та проживання в сільській місцевості, водночас смертність і старіння населення лише активізували негативні процеси. Чисельність сільського населення Житомирщини у 2011 р. зменшилася на 521,4 тис. осіб, або на 49,2%, в порівнянні з 1970 р., а частка його в загальній кількості скоротилась на 23,1%. Ситуація, коли відбувається суттєве зменшення сільських жителів, спричиняє звуження відтворення і зниження якісних параметрів трудового потенціалу.

Для більшості агрохолдингів сільськогосподарські підприємства, що входять до їх складу, – лише джерело сировини і додаткового прибутку. Розвиток

сільської інфраструктури, житлового будівництва, підтримка сільських територій – усі ці завдання далекі від справжніх інтересів агрохолдингів. Навпаки, керівництво зацікавлене у звуженні витрат сільгоспідприємств на підтримку соціальної сфери села, які вони ще подекуди роблять. Проте, слід зазначити, що окремі агрохолдинги все ж несуть витрати, пов'язані з підтримкою соціальної інфраструктури села. Але ці податки майже не потрапляють до місцевих бюджетів, оскільки агрохолдинги можуть бути зареєстровані в інших місцях, а сільськогосподарські підприємства втратили статус юридичної особи та перетворилися на структурні підрозділи та філії. Це, звичайно, звужує фінансові можливості для розвитку сільських територій.

Таблиця 2

**Динаміка чисельності наявного населення Житомирської області
за 1970–2011 рр.**

Роки	Всього, тис. осіб	У тому числі		% до загальної кількості	
		Міське	Сільське	Міське	Сільське
1970	1626,4	568,0	1058,4	34,9	65,1
2005	1345,3	760,2	585,1	56,5	43,5
2006	1330,1	755,2	574,9	56,8	43,2
2007	1317,1	751,0	566,1	57,0	43,0
2008	1305,5	747,4	558,1	57,3	42,7
2009	1294,2	744,2	550,0	57,5	42,5
2010	1285,8	742,2	543,6	57,7	42,3
2011	1279,0	741,2	537,8	58,0	42,0

Джерело: розраховано на основі даних Головного управління статистики у Житомирській області.

Інтереси таких підприємств нерідко суперечать вимогам комплексного ведення сільськогосподарського виробництва: спостерігається домінування певних культур, порушення у дотриманні сівозмін, зокрема відсутність у них багаторічних трав, надто обмежена площа бобових та сидеральних культур, перевага надається, як правило, ріпаку і соняшнику. Вони працюють в основному на міжнародний ринок, часто в процесі своєї роботи виснажують ґрунти. Внесення лише мінеральних добрив, відсутність органіки та вапнування ґрунтів призводить до зниження гумусу в них, погіршення фізичних та хімічних властивостей, а відтак і загальної родючості ґрунтів. Як зазначає Л. Молдаван, через це великий капітал не допускають у Європі, США, Канаді й інших країнах безпосередньо до сільськогосподарської діяльності, їм можна вкладати капітал лише на умовах партнерства з фермерськими господарствами. Дотримання сівозмін й інших екологічних вимог контролюється кодексами правильної сільськогосподарської практики [12].

Висновки. Виникнення та розвиток нових корпоративних агроформвань, зокрема агрохолдингів, є результатом недосконалості ринку в умовах трансформацій в аграрному секторі економіки. На початковому етапі реформування важко було передбачити можливості викривлень у структурній полі-

тиці та створення і функціонування надпотужних підприємств, кожне з яких орендуватиме сотні тисяч гектарів землі. Нині результати діяльності цих корпоративних структур є досить суперечливими.

Природно, що висококапіталізовані аграрні корпорації, часто з невеликою, порівняно до своїх розмірів, кількістю працівників, високим рівнем продуктивності праці, використанням передових агротехнологій є одними з найбільш ефективних і рентабельних. Проте критерій фінансової рентабельності, на нашу думку, не достатній для визначення їх ефективності. Це обумовлюється тим, що виникає чимало проблем, оскільки основна мета створення таких структур – отримання надприбутків від використання землі, що супроводжується внесенням великої кількості пестицидів, вирощуванням монокультур, виснаженням землі, орієнтацією на зовнішні ринки та поглибленням соціально-економічних проблем сільських громад, де вони (орендарі) працюють. Усе це зумовлює необхідність активного втручання держави та проведення такої політики, що спонукатиме корпоративні агроформування до мобілізації ресурсів економічного зростання на основі врахування особливостей соціальної організації і культури села – однієї з найважливіших умов успішного економічного розвитку країни.

1. Агрохолдинги – майбутнє сільського господарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ubcua.tv/the-news/podii/160>
2. Андрійчук В.Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку: [моногр.] / В.Г.Андрійчук. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – 216 с.
3. Великі, аграрні та ефективні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agrobiz.com.ua/publications/6-velyki-agrarni-ta-efektyvni>
4. Агрохолдинги України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zer-no.org.ua/links/20-агрохолдинги_україни?limit=20&limitstart=0
5. Аграрна реформа в області / Головне управління сільського господарства і продовольства у Житомирській області. – Житомир, 2000. – 22 с.
6. Месель-Веселяк В.Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації у сільському господарстві : доповідь на Дванадцятих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграріїв 25–26 лютого 2010 року / В.Я.Месель-Веселяк. – К. : ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2010. – 57 с.
7. Молдаван Л. Аграрний сектор: час принципово змінити орієнтири розвитку / Л.Молдаван, О.Бородіна, В.Юрчишин та ін. // Дзеркало тижня. – 2010. – № 26 (806).
8. Гуторов А.О. Вертикально інтегровані структури у сільському господарстві: економічні засади формування та розвитку / А.О.Гуторов // Економіка та прогнозування. – 2011. – № 1. – С. 120–130.
9. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України від 18.10. 2005 р. № 2982-15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2982-15>

10. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, затверджена постановою Кабміну України від 19.09.2007 р. № 1158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1158-2007-%EF>

11. *Кобець М.І.* Становлення ринку сільськогосподарських земель в Україні: зміни, тенденції та світовий досвід : доповідь експерта Асоціації "Земельна спілка України" 8 серпня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.oblzem.dn.ua/doc/runok_zem.html

12. *Молдаван Л.* Українського села не буде, якщо не буде сільської кооперації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zerno.org.ua/articles/coop/257-українського-села-не-буде-якщо-не-буде-сільської-кооперації>

Отримано: 15.10.11

Беземчук Е.Г.

СОЦИОЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ КОРПОРАТИВНЫХ АГРОФОРМИРОВАНИЙ.

Исследованы основные тенденции функционирования корпоративных структур в аграрном секторе - агрохолдингов, очерчены экономические преимущества и недостатки их деятельности. С этих позиций обосновано современные особенности влияния агрохолдингов на социально-экономическую жизнь сельских территорий в контексте достижения гармоничного развития сельского хозяйства и социальной справедливости на селе.

Ключевые слова: аграрная фирма, корпоративные агроформирования, агрохолдинги, социоэкономические аспекты функционирования агроформирований.

Bezemchuk O.G.

SOCIOECONOMIC ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF CORPORATE AGRIBUSINESS GROUPS

The main tendencies of functioning of corporate structures in the agricultural sector – agricultural holdings, outlined the economic advantages and disadvantages of their activities. From this perspective are substantiated modern features of the agricultural holdings impact on socio-economic life of rural areas in the context of achieving harmonious development of agriculture and social justice in rural areas.

Key words: agrarian reform, corporate agribusiness groups, agricultural holdings, socioeconomic aspects of functioning of agribusiness groups.